

Горан Балотић

Економски факултет Пале,
Универзитета у Источном Сарајеву,
БиХ

✉ goran.balotic@ekofis.org

АНАЛИЗА КОНКУРЕНТНОСТИ ПРИВРЕДЕ И ПОСЛОВНОГ АМБИЈЕНТА У БИХ У СВЈЕТЛУ АКТУЕЛНИХ МЕЂУНАРОДНИХ ГОДИШЊИХ ИЗВЈЕШТАЈА

ANALYSIS OF THE COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY AND THE BUSINESS ENVIRONMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE LIGHT OF CURRENT INTERNATIONAL ANNUAL REPORTS

Резиме: *Под конкурентношћу се подразумева способност економских субјеката да се надмећу и буду успјешнији, иновативнији и креативнији од осталих учесника на локалном, националном, регионалном и глобалном тржишту у стварању додате вриједности. Конкурентност домаће привреде, уз креирање одговарајућег пословног амбијента, постала је доминантна економска тема у процесу придруживања БиХ европским интеграцијама. Актуелни извјештаји о конкурентности, те о пословном амбијенту у БиХ, стављају БиХ на зачеље листе европских земаља. Низак ниво конкурентности привреде БиХ негативно се одражава на вриједност извоза и неминовно доводи до високог спољнотрговинског дефицита, који је дугорочно неодржив. За његово смањење нужно је повећање конкурентности производа и продуктивности фактора који би допринијели ефикаснијој, већој и садржајнијој производњи, односно извозу. За достизање нужне оперативне ефикасности кључни су интерни фактори, односно способност менаџмента да своје одлуке заснива на економским принципима и економском валоризовању постигнутих ефеката и резултата. Истовремено је важно реструктурирање економије, имајући у виду околности смањене инвестиционе активности, ниског прилива ино капитала, те ниског нивоа националне штедње, као и поправљање ограничавајућег пословног и институционалног амбијента, који се негативно одражава на ниво конкурентности привреде БиХ.*

Кључне ријечи: *конкурентност, продуктивност, пословни амбијент, институционални индикатори, индикатори конкурентности, индекс глобалне конкурентности.*

ЈЕЛ класификација: *D23, D73, O57.*

Summary: *Competition means the ability of economic agents to compete and be more successful, innovative and creative than the other participants at the local, national, regional and global markets to create added value. Competitiveness of the domestic economy, including the creation of an appropriate business environment, has become the dominant economic issue in the process of the European integration processes. Current reports on competitiveness and the business environment in BiH, placed BiH at the tail of the list of European countries. The low level of competitiveness of the BiH economy adversely affects the value of exports and inevitably leads to a high trade deficit, which is unsustainable in the long term. To reduce it, it is necessary to increase the competitiveness and productivity of the factors that could contribute to more efficient, and more diversified production and exports. Internal factors are key to achieve the necessary operational efficiency, i.e. the ability of management to make their decisions based on economic principles and economic valorization of the effects and results. At the same time it is important to restructure the economy, having in mind the circumstances of reduced investment activity, low inflow of foreign capital, and the low level of national saving and improving limiting business and institutional environment, which has a negative impact on the competitiveness of the BiH economy.*

Key words: *competitiveness, productivity, business environment, institutional indicators, indicators of competitiveness, the Global Competitiveness Index*

JEL Classification: *D23, D73, O57*

1. УВОД

Конкурентност домаће привреде, уз креирање одговарајућег пословног амбијента, постала је доминантна економска тема у процесу придруживања БиХ европским интеграцијама. Истовремено, у случају БиХ конкурентност добија на значају, ако се узме у обзир величина домаћег тржишта, као и тренутно чланство у СЕФТА. Ера интеграција и све веће повезивање националних и регионалних економија намеће неопходност подизања ефикасности тржишне привреде и конкурентских способности предузећа, који су њени најважнији носиоци. Суштина конкурентске утакмице је у чињеници да у данашњим интегрисаним европским и свјетским токовима не конкуришу државе, међусобно једна другој, него се на тржишту сучељавају предузећа, различито досегнутих нивоа конкурентности. Недавно презентовани извјештаји о конкурентности, те о пословном амбијенту у БиХ, стављају БиХ на зачеље листе европских земаља. У прилог претходном иде и чињеница да је по индексу економске ефикасности (ИЕЕ) БиХ лошије рангирана од свих сусједних земаља и претпоследња у Европи. Циљ ове анализе је да укаже на кључне правце превазилажења постојећег, неодрживог стања конкурентности БиХ, те неопходност адекватне излазне стратегије, која подразумева побољшање по свим критеријима и индикаторима.

2. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ КОНКУРЕНТНОСТИ

2.1. Од компаративне до конкурентске предности

Конкурентност је способност економских субјеката (појединаца, предузећа, држава) да се надмећу и буду успјешнији, иновативнији и креативнији од осталих учесника на локалном, националном, регионалном и глобалном тржишту у стварању додате вриједности. То је концепт који укључује елементе продуктивности, ефикасности и профитабилности. Конкурентност није сама по себи циљ, већ је моћно средство постизања раста животног стандарда и повећања друштвеног благостања. Другим ријечима, она је алат за достизање циљева. Повећањем продуктивности и ефикасности у контексту међународне специјализације, конкурентност обезбјеђује раст запошљавања, повећање животног стандарда и смањење сиромаштва људи. Конкурентност је изразито динамична концепција, која тјера све економске учеснике да непрекидно промишљају о својој улози, снагама, слабостима и одговорности, али и о улози, снагама, слабостима и одговорности осталих, те да непрестано међусобно конкуришу робама, услугама, идејама, знањем и информацијама.

Конкурентске предности треба јасно одвојити од компаративних предности, које су доминантно факторски оријентисане. Компаративне предности не подразумевају истовремено и конкурентске предности. Напротив, много је примјера ресурсно богатих земаља, које се налазе на зачељима разних годишњих извјештаја о конкурентности (Русија, Бразил, поједине афричке земље и сл.). Компаративна предност се традиционално везује за производне факторе, као што су природни ресурси или цијена радне снаге, односно за нешто чиме земља располаже у већој мјери него друге, с којима се сусреће у међународној трговини. Ако земља повећа извоз производа у производњи која има компаративне предности, што се огледа у коришћењу фактора производње којима релативно више располаже, онда ће имати значајне користи од извоза. Међутим, треба имати у виду да повећани извоз доводи до значајније експлоатације фактора и њиховог бржег исцрпљивања. При томе, могућност коришћења тих фактора производње зависи и од потражње за тим производима на глобалном тржишту. Често многе земље немају ни могућности да користе факторе производње којима располажу, због оскудне базе капитала и адекватне технологије која би им то омогућила. Према томе, земље које своју конкурентност заснивају искључиво на природним ресурсима, јефтиним енергентима и јефтиној радној снази, осуђују себе на трајно заостајање и низак животни стандард својих грађана. Док је компаративна предност нешто задато и мање-више фиксног карактера, конкурентска предност се темељи на квалитативним чиниоцима, на које се може утицати стратегијом предузећа или економском политиком. Са тог становишта, постаје много значајнија способност комбиновања производних фактора и организовања процеса производње и дистрибуције, од посједовања истих фактора, односно традиционалних компаративних

предности. Конкурентност у 21. вијеку има нову димензију. Она све чешће почива на новим специјализованим знањима и осталој неопипљивој имовини и технолошкој инфраструктури. Стога глобална околина захтијева приступ и анализу конкурентности, која је свеобухватна и која се односи на све аспекте стварања нове вриједности, те на све актере процеса стварања конкурентности: појединце, фирме, кластере, локалне заједнице, регије и националне државе (Dragičević 2012, 16).

2.2. Основи концепти конкурентности

Постоје два доминантна концепта конкурентности: макроекономска и микроекономска конкурентност. Макроекономска конкурентност се односи на способност једне привреде да производи и дистрибуира производе на начин којим се повећава животни стандард становништва, односно на способност остваривања виших факторских доходака у условима изложености непосредном утицају међународне конкуренције. С друге стране, микроекономска конкурентност представља релативну ефикасност предузећа да продају своје производе на тржиштима, на којима је присутна међународна конкуренција. Слично претходном, М. Портер све детерминанте конкурентности групише у контекстуалне и микроекономске, при чему под контекстуалним подразумева не само макроекономски, него и најшири друштвени, политички и институционално-правни оквир функционисања једне привреде. Јасно је да све наведене контекстуалне детерминанте конкурентности представљају само потребан, али не и довољан услов за постизање већег нивоа националне конкурентности. У том смислу, врши се допуна микроекономским факторима, која се темељи на чињеници да се вриједност ствара на микроекономском, тј. нивоу предузећа, а не на нивоу државе. Према оцјени Свјетског економског форума, чак 69% варијација у конкурентности су последица непосредног дејства микроекономских фактора. Отуда је нужна транзиција тежишта са макроконкурентности на микроконкурентност. Најважније компоненте микроконкурентности су пословна софистицираност и квалитет националног пословног окружења.

Конкурентност предузећа се темељи на релативним цијенама и квалитету производа у односу на понуду других произвођача. Ниски трошкови пословања или виши раст факторске продуктивности су типични чиниоци микроконкурентности. Конкурентска предност у суштини настаје из вриједности коју је фирма у стању да створи за своје купце, а која превазилази трошкове њеног стварања. Вриједност је оно што су купци вољни да плате, а изузетна вриједност проистиче из понуде нижих цијена од конкурентских за подједнаку корист, или из јединствене користи која у великој мјери неутралише вишу цијену (Porter 2007, 22). За разлику од компоненти микроекономске конкурентности, које имају директан утицај на повећање продуктивности предузећа, компоненте макроекономске конкурентности дјелују индиректно, због чега су веома важне, али не и пресудне у подизању продуктивности и конкурентности једног предузећа. Фискална и монетарна политика, ефикасан правни систем, стабилне демократске институције и напредак у социјалној сфери, значајно доприносе здрављу једне привреде. Међутим, тај шире посматран контекст је само један од неопходних предуслова, који сам по себи не производи богатство, већ омогућује да се то богатство креира у микроекономској сфери. Стога микроекономски приступ конкурентности посматра, мјери и пореди околности у појединим земљама које помажу одржавању високог нивоа продуктивности. Насупрот том концепту, темељ макроконкурентности се изграђује тако да земља растом извоза добара покрива увоз (тј. да остварује равнотежу или суфицит у трговинском билансу) и тиме истовремено досеже факторске дохотке са којима може конкурисати дохоцима земаља, са којима се доминантно одвија њена спољнотрговинска размјена.

3. ПРОБЛЕМ КОНКУРЕНТНОСТИ БИХ

Реални сектор економије БиХ је у изразито лошем стању, које је додатно погоршано кризом на глобалном нивоу. Поред тога, изложен је шоковима интернационалног тржишта који се преваљују првенствено усљед неодмјерене спољнотрговинске либерализације и отворености

спољне трговине. Приватизација није донијела суштинску трансформацију привреде у ефикасну тржишну, а као последица тога биљеже се константни дефицити и ниска конкурентност. Управо је конкурентност кључни проблем економије БиХ. Истовремено, конкурентност привреде, уз креирање атрактивног пословног амбијента, један је од најважнијих услова у процесу придруживања БиХ Европској унији садржаних у оквиру копенхашких критерија који подразумевају стварање функционалне економије (прије уласка) и конкурентне економије (непосредно по уласку у Унију). Питање конкурентности је фундаментално питање са становишта утицаја који има на обим и структуру извоза, који је опет кључни предуслов раста животног стандарда и друштвеног производа, односно транзиције БиХ из категорије земаља са вишим средњим дохотком у земље са високим дохотком.¹ Поред тога, за малу и отворену привреду, каква је привреда БиХ, са високим степеном либерализације и приступа стране конкуренције, извоз се намеће као императив. Процеси ЕУ интеграција онемогућавају увођење једностраних рестриктивних мјера, које би домаће произвођаче ставили у бољи положај. Поред тога, пракса показује да су било који облици рестрикције, уведени с циљем да заштите домаће произвођаче, заправо контапродуктивни и негативно се одражавају на њихову конкурентност, а тиме и способност извоза.

Са тржишног и производног аспекта извоз БиХ је доста оскудан и ослоњен првенствено на сировине и производе ниске фазе прераде, при чему је учешће производа високих технолошких садржаја свега 3% од укупног извоза индустријских производа. Око ¾ укупног извоза отпада на 9 земаља у троуглу Берлин–Рим–Београд. БиХ спада у ред најнеконкурентнијих привреда међу земљама југоисточне Европе, региона који, иначе, значајно заостаје за европским просјеком. По неким процјенама, узимајући у обзир тренутну позицију конкурентности, БиХ је потребно око 10 година, да би достигла најмање конкурентне чланице Европске уније.

БиХ се налази у тзв. „замци средњег дохотка“, стијешњена земљама с ниским надницама и последично ниским цијенама производа и земљама са високим дохоцима, које конкуришу технолошки софистицираним добрима (Економски институт Сарајево 2009). За постизање већег нивоа конкурентности нужно је достићи већу продуктивност, као мјеру способности привреде да производи робе и услуге, ефикасном употребом постојећих људских, материјалних и природних ресурса. Продуктивност је, дакле, одређена вриједношћу производа (учешћем знања, иновација, информација и обновљивих ресурса у његовом садржају), оперативном ефикасношћу, те усвајањем најбоље глобалне праксе. Тренутно низак ниво конкурентности привреде БиХ негативно се одражава на вриједност извоза и неминовно доводи до високог спољнотрговинског дефицита, који је дугорочно неодржив. За његово смањење нужно је повећање конкурентности производа и продуктивности фактора који би допринијели ефикаснијој, већој и садржајнијој производњи, односно извозу. За достизање нужне оперативне ефикасности кључни су интерни фактори, односно способност менаџмента да своје одлуке заснивају на економским принципима и економском валоризовању постигнутих ефеката и резултата. Истовремено је важно реструктурирање економије, имајући у виду околности смањене инвестиционе активности, ниског прилива инокапитала, те ниског нивоа националне штедње.

4. АКТУЕЛНИ ПОКАЗАТЕЉИ КОНКУРЕНТНОСТИ БиХ

4.1. Институционални индикатори

Одабрани институционални индикатори, те њихова временска динамика, омогућују потпунију слику анализе стварних и потенцијалних утицаја на конкурентске предности одређене земље. Овдје ће се укратко дати осврт на битне институционалне индикаторе на темељу којих се, на свјетском нивоу, могу упоредно анализирати институционалне развијености неке земље, које значајно одређују њен раст конкурентности и свеукупан развој, те објашњавају постојање дугорочних разлика у напретку земаља.

¹ Извоз *per capita* БиХ је двоструко нижи у односу на Хрватску, а чак 12 пута нижи у односу на Словенију.

4.1.1. Индекс економских слобода (*Economic Freedom Index*)

Овдје је ријеч је о индексу, који је развила Heritage фондација и који се први пут појављује још далеке 1973. године. Овим индексом се анализирају економске слободе у 179 земаља свијета. Идеја овог индекса се заснива на претпоставци да је фундаментално право сваког човјека да контролише свој рад и власништво. У економски слободним друштвима појединци би требало да слободно раде, производе, троше и инвестирају, а те би слободе требало да гарантује држава кроз своје институције. Индекс укључује 10 слобода и то: трговинске слободе, фискалне слободе, државну потрошњу, монетарне слободе, слободе инвестирања, финансијске слободе, заштиту својинских права, ослобођеност од корупције и слободу на тржишту рада. Агрегатни индекс економских слобода за текућу годину рангира БиХ на 104. позицију (од укупно 179 земаља) са просјечном оцјеном 57,3 (од максималних 100), што је мање и од свјетског (59,5) и од европског просјека (66,1). Према овом индексу, од 43 анализираних европских земаља БиХ заузима 38. мјесто (Heritage 2012). Најкритичније оцјене се везују за заштиту својинских права, односно ниво транспарентности законодавства, затим за проблем величине и структуре јавне потрошње, као и низак ниво ослобођености од корупције. Овај посљедњи проблем изразито присутне корупције у институцијама у складу је и са *индексом перцепције корупције* међународне организације Transparency International, која у свом извјештају за 2011. БиХ сврстава на 91–94. позицију (заједно са Либериијом, Замбијом и Тринидад Тобагом) од укупне 183 земаље, са просјечном оцјеном 3,2 (од максималних 10) (Transparency International 2011). При томе, у раздобљу 2007–2011. није постигнут никакав значајнији напредак, па је БиХ по индексу корупције најлошије рангирана од свих бивших југословенских република (Словенија 35. мјесто, Хрватска 66, Македонија 69, Србија 86. мјесто). Овако висок ниво корупције, присутан у БиХ представља институционалну слабост и неспособност државе и друштва да обезбиједи адекватно функционисање јавних институција и тиме значајније смање трансакционе трошкове економских субјеката.

У поменутом индексу слобода, релативно лоше су оцијењене и слобода пословања (број процедура, вријеме, трошкови, лиценце), као и слободе на тржишту рада (флексибилност, сигурност, мобилност) и финансијске слободе (сигурност банкарског система). Релативно боље су оцијењене фискалне слободе (пореске стопе), монетарне слободе (стабилност цијена, контрола цијена), док је најбоља оцјена остварена у домену трговинских слобода (царинске и нецаринске баријере). У коментару извјештаја Heritage фондације за 2012. истиче се да су темељи економских слобода у БиХ крхки и неуједначени у цијелој земљи, те да лоша заштита својинских права, спорост у регистрацији власништва и раширена корупција у друштву обесхрабрују предузетничке активности. Надаље, владавина права је слаба, док су судови подложни значајним политичким уплитањима. Неефикасна бирократија и скуп и компликован поступак регистрације бизниса значајно отежавају пословне одлуке, док висока и неефикасна структура јавне потрошње значајно фискално оптерећују и гуше привреду, потстичући стални раст буџетског дефицита и јавног дуга. Такође се наводи, да бројност државне и локалне управе чине цијели бирократски систем нетранспарентним и лимитирајућим за привлачење улагања, као и хронични недостатак провођења уговора и несигурно регулаторно окружење (Heritage 2012). Сличну оцјену стања слобода у босанскохерцеговачком друштву износи и агенција Freedom House која се у редовним годишњим извјештајима бави истраживањем, анализом и презентовањем стања политичких права и грађанских слобода широм свијета. Она сврстава БиХ у категорију најмање слободних европских земаља, заједно са Русијом, Бјелорусијом и Молдавијом (Freedom House 2012).

4.1.2. Индекс развоја људског капитала (*Human Development Index*)

Канцеларија за развој људског капитала при УН (UNDP) у склопу редовних годишњих извјештаја о стању и развоју људског капитала у свијету (*Human Development Report*) презентује тзв. *индекс развоја људског капитала* познатији као HDI (Human Development Index). У питању је агрегатни индекс који благостање дефинише шире од раста БДП-а, на тај начин што укључује мјерење три димензије развоја људског капитала, представљене са три подиндекса: здравље и дуговјечност (подиндекс очекиваног трајања живота), образовање (подиндекс образованости) и животни стандард (БДП по глави становника). Извјештај за 2011.

годину рангира БиХ на 74. позицију (од укупно 187 земаља) са агрегатном оцјеном 0,733 (распон оцјене је од 0,001 до максималних 1), што је за 2 позиције боље у односу на 2010. годину (UNDP 2011). Према величини овог индекса, земље се дијеле на: земље с врло високим индексом, земље с високим индексом, земље са средњим индексом и земље са ниским индексом. БиХ спада у категорију земаља са високим индексом развоја људског капитала, с тим што је, према величини индекса, испод просјека за регион Европе и централне Азије. Стављањем људског капитала у центар развојних приоритета мијењају се традиционални начини размишљања о развојним политикама, те њиховом формулисању, имплементирању и надзирању, а све то са циљем њихова побољшања, смањења неједнакости и подстицаја одрживости. Нагласак је на знању, као и на различитим аспектима развоја људског капитала, попут њиховог партиципирања, културне слободе и финансирања.

4.1.3. Индекс лакоће пословања (*Doing business*)

Извјештај о лакоћи пословања (*Doing business*) је редовни годишњи извјештај Свјетске банке о условима пословања у појединим земљама. Ти извјештаји су објективна мјера регулације пословања и заштите својинских права, те њиховог утицаја на пословање, нарочито малих и средњих предузећа. Овом анализом се обухватају и рангирају 183 земље на основу индекса, који се изводи на бази 10 потпуно равноправних и међусобно ниско корелираних подиндекса. У извјештају за 2013. годину БиХ заузима тек 126. позицију, што је за једно мјесто лошији пласман у односу на претходни извјештај. Овако лошој оцјени услова пословања у БиХ у највећој мјери доприносе потешкоће око започињања посла, тзв. *start business* (бројност, вријеме и трошкови процедура), као и административне баријере око добијања грађевинских дозвола или прикључка на снабдијевање електричном енергијом. Видљиви су и одређени помаци у погледу процедуре регистрације власништва, али само у сегменту потребног времена, док су обимност и трошкови процедура непромијењени. Такође су забиљежена погоршања у домену услова финансирања (добијање кредита) и у домену плаћања пореза (раст пореских обавеза). Евидентно је и назадовање у погледу заштите инвеститора и степену провођења уговора, у односу на претходни извјештај (Свјетска банка, Извјештај о лакоћи пословања 2012). Владавина права, која се може сагледавати кроз поштовање власничких права и извршавање уговора, има важан утицај на економске и предузетничке иницијативе. Свако кршење својинских права неминовно ће довести до неефикасне алокације ресурса и високих опортунитетних трошкова, што се на крају одражава и на смањену продуктивност и неконкурентност. Присуство корупције и криминала значајно подиже трошкове пословања чиме се дестимулише инвестициона активност и развој предузећа.

Интересантно је и поређење са земљама са сличним историјским, друштвеним и економским наслеђем, попут земаља насталих распадом бивше СФРЈ. Свака од тих земаља је боље рангирана у односу на БиХ (Македонија 23. мјесто, Словенија 35, Црна Гора 51, Хрватска 84, Србија 86). Нарочито је интересантна позиција Македоније, земље која је захваљујући реформама јавне управе, које интензивно и досљедно спроводи, остварила енорман напредак, па је у групи од 5 земаља на свијету које су, у односу на 2005. годину, забиљежиле највећи напредак на подручју услова пословања. У поређењу са БиХ, Македонија је, према свих 10 критерија оцјењивања, далеко боље пласирана. Кључне преваге на страни Македоније се односе на административно-бирокуратско подручје. Држава је максимално изашла у сусрет привредницима, путем радикалних смањивања и поједностављивања потребних процедура, потребног времена и пропратних трошкова. Тиме су значајно смањени, како експлицитни, тако и имплицитни трошкови, уз чврсту заштиту инвеститора, њиховог власништва, те гаранцију несметаног провођења уговора. У наредној табели, илустроваће се компарација двије земље по истим индикаторима.

Табела 1: Компаративни показатељи услова пословања БиХ и
Македоније према извјештају Свјетске банке

	Босна и Херцеговина	Македонија
Позиција	126	23
1.Отпочињање бизниса	162	5
Број процедура	11	2
Вријеме	37 дана	2 дана
Трошкови (% у односу на доходак per capita)	14,9	1,9
2.Добијање грађевинских дозвола	163	65
Број процедура	17	10
Вријеме	180 дана	117 дана
Трошкови (% у односу на доходак per capita)	1,102.1	517
3.Прикључење ел. енергије	158	101
Број процедура	8	5
Вријеме	125	151
Трошкови (% у односу на доходак per capita)	493.3	296
4.Регистрација власништва	93	50
Број процедура	7	4
Вријеме	25 дана	40 дана
Трошкови (% у односу на вриједност власништва)	5,3	3,2
5.Узимање кредита	70	23
6.Заштита инвеститора	100	19
7.Међународна трговина	103	76
8.Плаћање пореза	128	24
Број процедура	44	29
Вријеме	407 сати годишње	119 сати годишње
Трошкови (% вриједност укупних пореза у односу на профит прије опорезивања)	24,1	9,4
9.Провођење уговора	120	59
Број процедура	37	37
Вријеме	595 дана	370 дана
Трошкови (% у односу на вриједност уговора при судском спору)	34	31,1
10.Затварање фирме	83	60
Вријеме	3,3 године	2 године
Трошкови (% ук. масе)	9	10
Стопа опоравка у случају стечаја	35,4	42,2

Извор: прилагођено према годишњем извјештају Свјетске банке о лакоћи пословања (*Doing Business*) за 2013. годину.

4.2 Индикатори конкурентности

Свјетски економски форум у Давосу врши редовну годишњу анализу конкурентности земаља на основу Индекса глобалне конкурентности. Извјештај о глобалној конкурентности први пут је објављен 1979. године као резултат истраживања тада водећих европских економија. Временом он се проширио на укупно 139 земаља свијета, које су предмет опсежне редовне годишње анализе. Његов основни циљ је да послужи као својеврсни *benchmarking* економским субјектима – компанијама у развоју пословних стратегија и при доношењу инвестиционих одлука, односно владама у идентификацији препрека економског развоја и сагледавању могућности бољих економских перформанси. Основни принцип извјештаја се заснива на томе да конкурентност одређује, с једне стране, квалитет непосредне пословне околине у којој послују предузећа (микроаспект), а са друге стране, квалитет шире економске и друштвене околине (макроекономски и институционални аспект). Од 2001. Форум користи тзв. глобални индекс конкурентности – *Global Competitiveness Index (GCI)*, који даје увид у најважније детерминанте раста продуктивности и конкурентности, те их групише у 12 стубова конкурентности: институције, инфраструктура, макроекономско окружење, здравство и

основно образовање, високо образовање и обука, ефикасност тржишта роба, ефикасност тржишта рада, ефикасност финансијског тржишта, технолошка оспособљеност, величина тржишта, пословна софистицираност и иновативност. Према Индексу глобалне конкурентности, претпоставка је да земље пролазе кроз три фазе развоја. У првој фази (factor-driven stage) за раст продуктивности важни су основни фактори конкурентности: добро функционисање јавних и приватних институција (I стуб), добро развијена инфраструктура (II стуб), стабилан макроекономски оквир (III стуб) и здрава и писмена радна снага (IV стуб). Даљим развојем, земље улазе у другу фазу (efficiency-driven stage) гдје остварују ефикасније производне процесе и растући квалитет производа. У овој фази на раст конкурентности утичу високо образовање и обука (V стуб), ефикасно тржиште добара (VI стуб), ефикасно тржиште рада (VII стуб), софистицираност финансијског тржишта (VIII стуб), (не)могућност искоришћавања постојећих технологија (IX стуб), величина домаћег и иностраног тржишта (X стуб). Коначно, земље прелазе у трећу фазу (innovation-driven stage) у којој је раст продуктивности и конкурентности условљен факторима високе пословне софистицираности (XI стуб) и иновацијама (XII стуб). Сходно Портеровој класификацији етапа развоја, БиХ се налази у другој, тзв. ефикасношћу вођеној фази развоја, која подразумева да је за конкурентност наше земље релативно већи значај фактора као што су ефикасност тржишта (робног, финансијског, факторског) и његова величина, те ниво технолошке опремљености и високообразоване радне снаге (Džafić i Terzić 2011).

Табела 2: Индекс глобалне конкурентности БиХ 2011–2013.

Индикатори	Ранг (укупно од 133)			Оцјена (1–7)		
	2010/11.	2011/12.	2012/13.	2010/11.	2011/12.	2012/13.
Индекс глобалне конкур. (GCI) 2012–2013.	102	100	88	3,70	3,83	3,93
Основни услови	98	92	81	4,10	4,25	4,33
I стуб: Институције	126	109	85	3,10	3,32	3,64
II стуб: Инфраструктура	98	99	94	3,20	3,24	3,44
III стуб: Макроекономска стабилност	81	78	97	4,50	4,65	4,31
IV стуб: Здравство и основно образовање	89	58	48	5,40	5,79	5,93
Повећање ефикасности	100	102	97	3,60	3,63	3,75
V стуб: Високо образовање и обука	88	86	72	3,80	3,91	4,18
VI стуб: Ефикасност тржишта добара	127	115	109	3,60	3,81	3,92
VII стуб: Ефикасност тржишта рада	94	85	99	4,20	4,15	4,08
VIII стуб: Софистицираност финансијског тржишта	113	124	119	3,50	3,27	3,41
IX стуб: Технолошка спремност	85	73	68	3,40	3,62	3,84
X стуб: Величина тржишта	93	97	93	3,10	3,03	3,07
Иновативност и софистицираност фактора	120	108	99	2,90	3,13	3,28
XI стуб: Пословна софистицираност	115	108	109	3,30	3,42	3,48
XII стуб: Иновативност	120	104	80	2,60	2,84	3,09

Извор: Прилагођено према The Global Competitiveness Report 2012–2013, World Economic Forum.

У посљедња три извјештаја о глобалној конкурентности (2009–2012) БиХ остварује стабилан раст у сегменту основних услова конкурентности – позитиван помак у области институција, инфраструктуре, те здравља и основног образовања, док се пад биљежи у области

макроекономске стабилности. У сегменту *повећање ефикасности* евидентна је општа стагнација. Док се незнатно позитиван помак биљежи у домену високог образовања и обуке, ефикасности тржишта добара, и технолошке спремности, евидентна је стагнација софистицираности финансијских тржишта, те пад ефикасности тржишта рада. У области *иновативности и софистицираности* евидентан је релативно стабилан раст иновативности, али и стагнација пословне софистицираност. Међутим, оцјене за ова два посљедња стуба су, генерално, још увијек изразито ниске у односу на европски просјек. Нарочито се то односи на иновативност, са оцјеном која је тек нешто изнад 3.

У извјештају о глобалној конкурентности (WEF 2012), за период 2012–2013. година, БиХ је оцијењена са 3,93 поена од укупних 7, чиме је у конкуренцији 133 земље заузела 88. мјесто. Због спорости у провођењу реформских мјера и активности, лоше оцјене БиХ углавном биљежи у истим областима као и претходних година. Најлошије је оцијењена у области рада институција и инфраструктуре, величине тржишта и иновација. Преобимна и неадекватна администрација, неефикасни законски оквири и нетранспарентност државне политике главне су кочнице достизања жељеног нивоа конкурентности.

Као основну посљедицу, изразито ниске конкурентности привреде БиХ имамо огроман спољнотрговински дефицит, који се константно држи изнад 6 милијарди КМ (у 2010. години износио је 6.520.700, чиме је покривеност увоза извозом тек нешто изнад половине или 52,11% (према БХАС). Разлог првенствено лежи у ниском нивоу извоза, који је тек у 2010. достигао износ преко 7 милијарди, при чему је структура извоза нарочито забрињавајућа, с обзиром на доминантну заступљеност сировине и производа нижих фаза прераде (челик, алуминиј, електрична енергија и сл). Узрок ниског нивоа извоза се огледа и у недовољној усклађености производа и стандарда са важећим међународним стандардима квалитета као што су ISO, HASSP, итд., недовољним финансијским средствима, отежаним извозним процедурама, одсуством стратегија снижавања трошкова, модернизације производње и спорог развоја иновација.

Ниска конкурентност привреде БиХ условљена је у значајној мјери закашњелом транзицијом, дуготрајним одсуством са свјетског тржишта, тј. губљењем позиција на традиционалним тржиштима, дугогодишњим дезинвестирањем, као и технолошким заостајањем за развијеним привредама. Фактори који утичу на конкурентност су високи трошкови пословања, велики јавни дуг, велико фискално оптерећење, слаба конкуренција која не подстиче компаније на иновације, нерегулисан систем заштите околине, некавалитетна саобраћајна инфраструктура, тешкоће у процесу ликвидације предузећа, неусклађено законодавство, те слабости у јавној управи. Проблеми институционалне природе се огледају и кроз фиксирање набавних и продајних цијена, подјеле тржишта фактора и производа, дугорочне ексклузивне уговоре, монопол и сл. Веома је изражена цјеновна неконкурентност јер ниске трошкове рада прати и ниска продуктивност радне снаге, док је неконкурентност у погледу квалитета производа још израженија. У периоду глобализације и отварања БиХ према међународном окружењу, домаћи произвођачи суочили су се са продором јаким свјетских брендова који су преузели дио њиховог тржишног учешћа.

Имајући у виду неопходност постизања потребног нивоа конкурентности, у циљу задржавања постојећег тржишног учешћа и формирања адекватне понуде за продор на инострану тржишта, домаћа предузећа морају примијенити адекватан маркетиншки приступ који би у фокус ставио купца, а као главни инструмент у конкурентској борби и диференцијацији користио бренд.

Избор стратегије предузећа има велики значај за опстанак и успјешност пословања предузећа. У избору стратегије предузећа полазе од сопствене ефикасности и конкурентских предности, али и од екстерних фактора као што су атрактивност гране и релативна позиција у грани. Стратегија унапређивања конкурентности привреде треба да уважи чињеницу да је неконкурентност структурни проблем, који се не може ријешити промјеном девизног курса, субвенцијама или економском политиком која би штитила и подстицала одабране секторе, гране и предузећа. Повећање конкурентности привреде зависи, превасходно, од домаћих и страних инвестиција и на тој основи заснованог повећања извоза, при чему је кључни задатак направити квалитетан производ за софистицирано тржиште. За све то је, опет, неопходан прилив технологије, знања и инвестирање у иновације.

Повећање ефикасности у циљу јачања конкурентности у регионалном и глобалном окружењу постао је један од основних циљева, како појединачних привредних субјеката, тако и читавих националних економија. Низак ниво конкурентности привреде БиХ прати и незадовољавајућа економска ефикасност.

Тржишна ефикасност се односи на стварање здраве конкуренције, која ће омогућити равноправну алокацију ресурса и адекватно задовољавање потреба и захтјева купаца. Предузећа вођена сопственим интересима теже да успоставе такав однос размјене из којег ће остварити очекивани поврат на своја уложена средства. Пратећи тржишна кретања и промјене, она креирају одговарајући пакет понуде, који прилагођавају жељама својих купаца. Уколико своје пословне подухвате реализују у тржишно ефикасним условима, она предузећа која ефикасније и ефективније обављају своје пословне активности могу очекивати веће приносе. Према томе, потребно је створити такве тржишне услове који ће омогућити несметано пословање свим учесницима, како домаћим, тако и иностраним и допринијети повећању продуктивности и конкурентности тржишта.

Економска ефикасност у значајној мјери утиче на ниво конкурентности, како индивидуалних тржишних актера (микрoконкурентност), тако и земље у цјелини (макрoконкурентност). На основу више показатеља, међу којима су индекс слободе Heritage фондације, показатељ економске слободе земаља института Fraser, GCI индекс, индекс лакоће пословања (*Doing business*) и стопа ризика појединих земаља, утврђује се индекс економске ефикасности одређене земље (ИЕЕ). Од укупно 124 оцијењене земље БиХ се налази на 97. мјесту са оцјеном 0,399 (интервал 0–10). Најбоље оцијењене земље су Хонг Конг (0,957) и Сингапур (0,951), а од европских Швајцарска (3. мјесто) и Данска (6. мјесто), док је од земаља у окружењу најбоља Словенија (37. мјесто, са оцјеном 0,657). Хрватска је на 65, а Србија на 82. мјесту. Све земље региона, укључујући и Словенију, имају нижи индекс економске ефикасности од његове просјечне европске вриједности, при чему је БиХ лошије рангирана од свих сусједних земаља и претпоследња у Европи (37. од укупно 38 посматраних земаља).

У поређењу са осталим транзиционим земљама, БиХ највише заостаје управо у сегменту фактора ефикасности економије. Највећи заостатак се уочава ако се посматра стуб „Више образовање и тренинг“. БиХ спада у групу европских земаља са најнижим обухватом популације секундарним и терцијарним образовањем, који је уз Албанију најнижи у Европи.² Додатни проблем настаје у сегменту тренинга и обуке запослених, с обзиром да мали број фирми има праксу пружања неког облика обуке и усавршавања запослених, било због недостатка материјалних средстава или занемаривања значаја обуке. Такође, не постоје ни развојно-истраживачки центри при предузећима, који би се бавили развојем и усавршавањем производа, што се неминовно директно одражава на слабу конкурентност предузећа, која би требало да представљају стубове конкурентности наше земље. Без одговарајућих радних вјештина, доброг знања и информисаности запослених, до којих се углавном долази кроз редовно образовање, али и путем обуке, неће се битније поправити конкурентност предузећа у догледнијој будућности.

Други значајнији јаз у односу на развијене европске земље, али и успјешне транзиционе земље, огледа се у нивоу технолошке спремности, односно заступљености савремених информационо-комуникационих технологија у свакодневној привредној пракси, укључујући и низак ниво трансфера, односно апсорпције нових технологија. Позиција БиХ у технолошкој конкурентности, која примарно подразумијева способност конкурисања на међународном тржишту новим производима и услугама, изразито је ниска, не само у домену производње него и употребе нових технологија. Слаба технолошка база смањује стратешки маневар предузећа, усмјеравајући их на цјеновно-трошковне стратегије које дугорочно нису одрживе ни прихватљиве. Друштва која конкуришу јефтним ресурсима, јефтином радном снагом и јефтним производима ниске фазе прераде постају само сиромашнија. Без ефикасне и високообразоване радне снаге и примјене иновативних технолошких рјешења у производњи нема ни продуктивности, ни конкурентности.

² Свега 7,1% становника старијих од 15 година има неки облик последијесредњошколског образовања (виша школа, факултет, магистериј, докторат).

5. ЗАКЉУЧАК

Конкурентност није сама по себи циљ, него је пут којим се долази до високог квалитета живота, не само материјалног животног стандарда. Дугорочно, жељени ниво животног стандарда условљен је факторима продуктивности који су, опет, одређени иновативношћу, нивоом развијености свих институција у друштву, економском ефикасношћу економских субјеката, те макроекономском и политичком стабилношћу. Продуктивност, као мјера реалне конкурентности, у БиХ је изразито ниска, али и различита у односу на различите гране и секторе. У оним гранама и дјелатностима гдје је продуктивност покретана тржишним снагама, растом тражње и атрактивношћу за домаће и стране инвеститоре, мања су заостајања у продуктивности (сектор услуга), док с друге стране сектори као што су прерађивачка индустрија, грађевинарство, енергетика и др., показују сва ограничења нестимулативног пословног амбијента у БиХ. Уочавање слабости и негативних тенденција на страни фактора конкурентности, којим се баве и бројне међународне институције, требало би да послужи као основ за дефинисање одређених смјерница, приједлога и одговарајућих активних мјера којим би се креирала политика конкурентности са примарним циљем унапређивања тренутног положај конкурентности БиХ. Са макроекономског становишта нужен је подстицај већој мобилизацији неискориштених ресурса (природних ресурса, материјалних ресурса – наслијеђеног капитала и људских ресурса), који су, нажалост, у великој мјери данас неискоришћени (нпр. радна снага чини око 45% радно способног становништва, док је истовремено у ЕУ тај проценат и до 70%).

БиХ је у развојној стадији који подразумева *ефикасношћу вођен развој*, гдје кључну улогу имају инвестиције, односно интензивирање обима економских активности. Важан предуслов је, поред квалитетније радне снаге која се постиже кроз појачани тренинг и образовне активности и прилив новог капитала, те афирмација иновативних активности, како у домену техничко-технолошких иновација, тако и у домену управљања. За јачање конкурентности домаће привреде кључна ријеч је ефикасност.

С институционалног аспекта, нужна је реформа јавног сектора, који би требало да постане ефикаснији и да, на тај начин, доприноси ефикасности самог бизнис сектора (сходно препорукама Свјетске банке из *Doing business* извјештаја), као и да побољша постојећи пословни амбијент, кроз укидање баријера бизнису и непотребних бирократских трошкова, чиме би се омогућило да се средства преусмјеравају у развојно-истраживачке, технолошке, иновационе и инвестиционе подухвате. Јача интеграција научне и пословне заједнице, кроз консалтинг и заједничке истраживачко-развојне пројекте, свакако је од велике важности.

Са макроекономског аспекта, примарно је подизање ефикасности постојећих компанија, као и генерисање и развој нових компанија кроз одређене стимулативне мјере. Продуктивност једне земље првенствено зависи од продуктивности њених предузећа, која је опет одређена оперативном ефикасношћу с једне и прихватањем глобалних пракси и трендова с друге стране. У подизању ефикасности кључна је подршка приватизованим предузећима, која су стратешки дезоријентисана и економски неодржива. Без одговарајућих управљачких, експертских, стратешких и маркетиншких вјештина, интернационализације бизниса и подршке од стране јавних институција, није могуће постићи одговарајући ниво конкурентности компанија, привреде и друштва у цјелини.

ЛИТЕРАТУРА

- Dragičević, Mirjana.** 2012. *Konkurentnost – Projekt za Hrvatsku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ekonomski institut Sarajevo.** 2009. *Komparativna analiza konkurentne pozicije BiH ekonomije sa implikacijama za oblikovanje politika*. Sarajevo
- Porter, Majkl.** 2007. *Konkurentska prednost*. Novi Sad: Asee.
- Džafić, Zijad i Lejla Terzić.** 2011. *Konkurentnost privrede BiH u funkciji evropskih integracija*. Tuzla: Ekonomski fakultet Tuzla.

Internet izvori:

- FREEDOM HOUSE.** 2012. Pristupljeno 21. septembar. <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world-2012>.
- HERITAGE.** 2012. Report on Economic Freedom 2011. Pristupljeno 15. septembar. <http://www.heritage.org>
- TRANSPARENCY.** 2012. Transparency Report 2012. Pristupljeno 10. septembar. <http://www.transparency.com/>
- UNDP.** 2012. [www.undp.org/Human Development Report 2011](http://www.undp.org/Human%20Development%20Report%202011). 18. septembar
- WEF.** 2012. Competitiveness Report _2012–13. Pristupljeno 15. septembar. http://www.weforum.org/WEF_Global
- WORLD BANK.** 2012. Doing Business 2013. Pristupljeno 15. septembar <http://www.worldbank.org>